

AZƏRBAYCAN SƏNƏTKARLIĞINDA CORAB TOXUCULUĞU**Fəridə Hikmət qızı Xəlilova**

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, AMEA

E-mail: faridakhililova0@gmail.com

Məqalə ənənəvi sənətkarlıq növlərindən biri olan corab toxuma sənətinə həsr olunmuşdur. Toxuculuq sənəti Azərbaycan sənətkarlığında önəmli yer tutan sahələrdən biridir. Corab toxumanın tarixi araşdırılmış, texnologiyası haqqında məlumat verilmişdir. Xüsusilə, müasir corab toxuma metodu olan 5 mil ilə toxumanın tarixinə nəzər yetirilmişdir. Corabların boyanması və corabların rənginin və naxışlanmasının etnoqrafik xüsusiyyətləri tədqiq olunmuşdur. Tədqiqat zamanı Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunun materiallarına müraciət olunmuş, müqayisəli təhlil aparılmışdır. Belə ki, zəngin kolleksiyada müxtəlif bölgələrə məxsus corab nümunələrinə istinad edilmişdir. Corablar üzərindəki naxışlar ilə fondada mühafizə olunan xalçaların naxışların müqayisəsi aparılmışdır.

Qadınların ev peşələri sırasında mühüm yer tutan corab toxuculuğunun, onların məişət fəaliyyətlərindəki yeri haqqında məlumat verilmişdir. Nəzərə alaq ki, ilboyu istifadə edilən, geyim növləri sırasında mühüm yer tutan corabların toxunması qadınların vazkeçilməz məşğuliyyət sahələrindən biri olmuşdur.

Xalq arasında corabla bağlı adət-ənənələr mövcud olmuşdur. Bundan başqa, naxışlarla bağlı inanclar özünü onların rəngində, üzərindəki naxışlarda təzahür edirdi. Tarixi xalça toxuculuğuna dayanan bu inanclar zaman-zaman digər toxuculuq məmulatında, o cümlədən corablarda öz əksini tapmışdır. Nəticədə belə qənaətə gəlirik ki, məişət həyatında önəmli yer tutan toxuculuq məşğuliyyəti sayəsində qadınlar qədim inanc və ənənələri gələcək nəsillərə ötürmüşlər. Müasir dövrdə corab toxuma sənətində xammalın hazırlanması ənənələri demək olar ki, sıradan çıxsa da, etnoqrafik araşdırmalardan belə nəticəyə gəlirik ki, hələ də corab toxuma sənəti Azərbaycanın bir çox bölgələrində qadınların gündəlik məşğuliyyətində qalmaqda davam edir.

Açar sözlər: corab, toxuculuq, naxış, Etnoqrafiya fondu

GİRİŞ

Toxuculuq sənəti təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünya miqyasında kifayət qədər qədim tarixə malik sənət sahələrindəndir. Bunu zəruri edən amillər sırasında ilk növbədə insanların vacib kiçik məişət əşyalarına və geyimlərə olan tələbatı idi. Təbii ki, onu da vurğulamaq lazımdır ki, toxuculuq sənətinin inkişaf etməsi üçün təbii coğrafi şərait əsas amildir. Azərbaycanın ən qədim insan yaşayış məskənlərindən biri olması və xammal ehtiyatının bolluğu bu qədim sənət sahəsinin burada yaranıb və inkişaf etməsi üçün münbit şərait yaratmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi toxuculuğun inkişafını zəruri edən amillər sırasında geyimlərə tələbat mühüm yer tuturdu. Geyim növləri sırasında corab toxuculuğu həm Azərbaycanda, həm də bütün türk dünyasında istər qədim ənənələrə malik, istərsə də yüksək inkişaf etmiş sənət sahələri sırasında olmuşdur. Professor S. Dünyamalıyeva qeyd edir ki: "...geyimin meydana gəlməsində ilk amil kimi etik normalara əməl edilməsi məqsədi birinci yerə çəkilir" [10, 11]. Başqa sözlə desək müəllif geyimin yaranmasında ilk amili dini dünyagörüşlə əlaqələndirsə də, hesab edirik ki, corabların və bütünlükdə geyimlərinin yaranması üçün mühüm amil məhz soyuqdan qorunmaq zərurəti olmuşdur. Xüsusilə insanın ayaq nahiyyəsi ətraf ələmlə hər zaman təmasda olan yeganə hissədir.

ƏSAS HİSSƏ

İlk insanlar ayaqlarını sarıyaraq, müxtəlif heyvan dəriləri ilə qapadaraq qorumağa, isti saxlamağa çalışmışlar. Avropada ilk corablar heyvan tükündən toxunan “pilo” adlanan corablar olmuşdur. Burada ilk hörmə maşını 1589-cu ildə İngiltərədə Nottingem yaxınlığındakı Culverton kəndinin pastoru Vilyam Li tərəfindən ixtira olunduğu iddia edilir. Türk dünyasında isə toxuculuğun qədimliyini sübut edən kifayət qədər arxeoloji materiallar olsa da, ilk corab nümunələri Altay Pazırq kurqanından tapılan və e.ə. V əsrə aid keçə corablardır. Az çox dizliyə bənzəyən tozluğa türklərdə “oguk” adı verimişdir [19, s. 870]. Türk xalqlarında ayaq geyiminin “uçuk” adlanmasına da rast gəlinir. Qış aylarında soyuqdan qorunmaq üçün dizlərə corab kimi bir dizlik (yişim) keçirilirdi. Ayaqlara isə öncə corab (uçuk), sonra uzun və ya qısa boğazlı çəkmələr (etük, oyuk) geyilirdi [23, s. 84].

Tarixçi-alim A.Mustafayev bildirir ki, “Bir sıra geyim ləvazimatı (əlcək, corab, badış, qolçaq, şərf, köynək, içlik, bağ, cövşən) və s. uzun müddət hörmə üsulu ilə hazırlanıb” [14, s. 141]. Hörmə texnikasının daha qədim olması və insanların ayaq geyiminə daha çox ehtiyac duyması corabların bir maddi mədəniyyət nümunələri kimi erkən tarixə malik olmalarını təsdiq edir. Türkiyəli yazar, tərcüməçi İsmet Zeki Eyuboğlu corab sözünün etimologiyasının izahını verərkən də corabların hörmə texnikası ilə hazırlanmasını təsdiq edir: “Doğrusu güreb’dir, qıldan hörülmüş ayaq geyimi” [20, s. 67]. Hörmə ilə müxtəlif məmulat ərsəyə gəlməsinə rəğmən istər ipin dayanıqsızlığı, istərsə də iqlim şərtləri səbəbindən qədim hörmə nümunələri günümüzdə qədər gəlib çatmamışdır [21, s. 104].

Beləliklə, corab toxuculuğunun formalaşması təbii zərurətdən qaynaqlanaraq, zaman-zaman digər toxuculuq sahələri kimi qadınların əsas məşğuliyyətlərindən birinə çevrilmişdir. Xalça toxuma sənətində olduğu kimi, bu sahədə də qadınlar yunun hazırlanmasından tutmuş, boyanması və yekun məmulatın, yəni corabın ərsəyə gəlməsinə qədər bütün işləri özləri icra edirdilər.

Toxunacaq məmulat üçün ipin əldə edilməsi üçün mühüm mərhələ seçilmiş yunun daranması idi. Yun “yun darağı” adlanan alət vasitəsilə daranırdı. Bu alət taxta oturacağın üstündən bir-birinə yuxarı hissədən birləşdirilmiş kiçik iki ədəd taxta lövhə üzərində dəmir diliklərdən ibarətdir [5]. Yunun daranmasını tezləşdirmək, növbəti istehsal prosesinə keçmək üçün adətən qohum-qonşuların dəvətilə xüsusi iməcliklər təşkil edilirdi [2, 24].

Növbəti mərhələdə əl iyi və cəhrə adlanan alətlər vasitəsilə yundan sap əyirilirdi. Adı çəkilən alətləri son dövrlərə qədər evdə toxuculuqla məşğul olan qadınlar geniş istifadə ediblər. Müasir dövrdə demək olar ki bu alətlər nadir hallarda istifadə edilir. Hal-hazırda toxuculuqla, o cümlədən corab toxumaqla məşğul olan qadınlar zəruri xammal hazır şəkildə alır.

A.Mustafayevin verdiyi məlumata görə: “Corab, adətən, müxtəlif rənglərə boyanmış yun iplə, bəzən isə keci və ya ipliklə, “mil” adlanan 5 ədəd xüsusi corab iynəsi ilə hörülürdü” [14, s. 148]. 5 mil ilə corab hörülməsi ən müasir metod hesab edilir. Qeyd etdiyimiz kimi, 16-cı əsrdə corab toxuma dəzgahı ixtira olunsa da, ənənəvi mil ilə hörmə nəinki sıradan çıxmadı, həmçinin öz aktuallığını qoruyub saxlaya bildi. Lakin corab toxuculuğunda bir və ya iki millə də toxunan nümunələrə rast gəlinir [19, s. 874]. Tarixi qədim Misirə söykənən corab hörmənin son, 5 mil ilə hörülməsi tarixi tam dəqiq məlum olmasa da, təxminən orta əsrlərə artıq mövcud olması ehtimal edilir. Belə ki, Rusiyada “Старый Qostinniy dvor”da nümayiş etdirilən 16-17-ci əsrlərə aid edilən corab nümunəsinə əsasən demək olar ki, bu dövrdən başlayaraq, yun corabların 5 mil ilə toxunma tarixi başlanır [25].

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunda corab millərini saxlamaq üçün nəzərdə tutulan 22.5 sm uzunluğunda ağac qovluq qorunub saxlanılır [6]. Sözügedən qovluqdakı millərin sayı da 5 ədəddir. Muzeydə yalnız bir nümunə olan bu materialın tarixi XX əsrə söykənir. La-

kin Rusiya və Avropa ilə əlaqələrin sıxlığını nəzərə alaraq Azərbaycanda daha erkən dövrlərdən 5 mil ilə corab toxuma ənənəsinin mövcud olmasını iddia etmək olar.

Adətən, corabı saya (rezinli) və bəzəkli (rezinsiz) toxuyurdular. Saya corabların boğaz hissəsində 7-8 sm enində rezin toxunurdu. Bunun üçün ilmələri “sülü”adlanan dörd ədəd corab milinə düzür, sərbəst qalan beşinci sülü ilə toxunma aparılırdı. Hər dəfə ilmələrin bir cərgəsi toxunub başa çatdıqda sülülərdən biri sərbəst qalırdı. Rezin hissə qurtardıqdan sonra ilmələr tərsinə deyil, avandına düzülür və toxuma qurtarana qədər bu qayda ilə davam etdirilir. Corabın ölçüsü hər kəsin ayağı üzərində gözəyari təyin edilirdi [8, s. 114].

Corab toxumaqla məşğul olan qadınlar ona sadəcə bir geyim növü kimi yanaşmır, üzərini çoxsaylı, bir-birindən fərqli naxışlarla və bəzəklərlə bəzəyirdilər. Etnoqraf Ətiqə İzmaylova naxışların xüsusiyyətlərinə görə corabları 3 növə bölür: “1) topuq hissəsində heç bir xəttlə sərhədlənməyən, bütünlüklə naxışla qapanmış corablar, 2) topuq hissəsi naxışlı zolaqlarda bəzədilmiş corablar. 3) alt hissəsi naxışsız və bir rəngli olan corablar” [26, s. 260]. Əhali arasında “taxta-müjə”, “ərsin”, “alamuncuq”, “qarğaagzı”, “qoçbuynuzu”, “güllü-xəmsə”, “dəhrəburnu”, “cəhrəpəri”, “qəldirgə”, “zəncir”, “göl”, “quyrum” və s. kimi həndəsi, bitki və xalça ornamentləri olan corablar daha çox yayılmışdı [8, s. 114]. Apardığımız etnoqrafik araşdırmalar nəticəsində müasir dövrdə corab toxumaqla məşğul olan xanımların əksəriyyəti xalça ornamentlərinin mənalarına bələd olmadıqlarını bildirir, hətta ayrı-ayrı bölgələrdə bu naxışlar həmin bölgənin öz leksikomuna uyğun adlarla adlandırılır. Yerli sakinlərin toxuduğu naxışlar sırasında özlərinin “almagülü”, “qoşabuduq”, “təkbuduq”, “dəlinin”, “ulduz”, “əbuçərayı” adlandırdıqları naxışlar mövcuddur. Buradan belə nəticə çıxır ki, son dövrlərə qədər qadınlar ixtiyarsız olaraq tarixi qədim dövrlərə söykənən, həmçinin islamdan öncəki dini dünyagörüşü, müxtəlif inancları özündə ehtiva edən ornamentləri nəsil-dən-nəsilə ötürərək yaşadıblar. Bir xalqın qədimliyinin təsdiqlənməsində, özünəməxsus mədəni və mənəvi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində qadınların bu xidmətləri təqdirəlayiqdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, toxuculuq, o cümlədən corab toxuculuğu təkcə Azərbaycanda deyil, demək olar ki, bütün türk xalqlarında böyük önəm verilən sənət sahələrindən biri olmuşdur. Türk qadını üçün corab toxumaq sadəcə bir geyim növü hazırlamaq deyil, adət-ənənələrini icra etmək, bir növ xanımlıq rolunu ifadə etmək mənası daşıyırdı. Məsələn, Türkiyəli yazır Fatma Yıldırımşə görə, “Anadoluda qadını sosial-iqtisadi və ənənəvi quruluşa uyğun olaraq çox kiçik yaşlardan etibarən bütün duyğu və istəklərini, inanclarını öz zövq və anlayışı ilə dəyərləndirib toxuduğu məhsul üzərində ifadə edərək maddi bir mədəniyyət elementi ilə səssiz bir dil istifadə edir” [24, s. 99]. Həqiqətən də istər ailədə, istərsə də cəmiyyət içərisində abır-həyə məsələlərini hər bir baxımdan diqqətdə saxlamalı olan qadın üçün öz hisslərini, emosiyalarını, düşüncələrini ən yaxşı ifadə etmək vasitəsi ərsəyə gətirdiyi sənət nümunələri olmuşdur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, qədim dövrlərdə, əsasən islamaqədərki dövrdə türk qadınları ailə içindən tutmuş, dövlət idarəçiliyinə qədər böyük və hətta bir çox hallarda əsas söz sahibinə malik olmuşlar. Elə bu dövrdən də başlayaraq, bir çox məişət əşyaları, toxuculuq məmulatı, o cümlədən də corablar üzərində qədim dini, mifoloji dünyagörüşü ifadə edən simvol və naxışlar yaradılıb, gələcək nəsillərə ötürmüşlər. Zaman-zaman isə corablara naxış vurulması bir növ estetik mənə daşımış, həyatını yalnız ailəsinə, övladlarına həsr edən qadın üçün ən dəyərli məşğuliyyət sahəsinə çevrilmişdir. Onu da qeyd edək ki, üzərində xalça ornamentləri salınmış bəzəkli corablar Qarabağda “gəbə corab”, Astara bölgəsində isə “şal corabı” adlanırdı [17, s. 116].

MATM Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan corab və xalça nümunələrini müqayisə etdikdə naxışların eynilik və oxşarlığının əyani şahidi oluruq. Məsələn, EF, inv.1088; EF, inv. 4002

nömrəli xalçalarda istifadə edilən naxışlara EF, inv. 712; EF, inv. 2057 nömrəli corablarda da rast gəlinir. Bu müqayisələr həm də onu deməyə əsas verir ki, eyni naxışlar yalnız bir bölgədə deyil, fərqli bölgələrin məmulatında istifadə edilib. EF, inv. № 3423 Xızı bölgəsinə aid xalçada istifadə edilən naxış Qazax bölgəsinə aid EF, inv. 744, Qarabağa məxsus EF, inv. 2318, Qubaya məxsus EF, inv. 9049 nömrəli corablarda rast gəlinir.

Təbii ki, XIX əsr sənaye istehsalı dönməsinə qədər əl sənət nümunələrinə tələbatın çoxluğu, onlar üzərində yeni bəzəklərin, naxışların yaranmasına şərait yaratmışdır. Qadınlar artıq təkcə xalça üzərində toxunan qədim naxışlar, bitki, heyvan simvollarını deyil, o cümlədən öz təxəyyüllərində yaratdıqları obrazları da corablara köçürürdülər. Türkiyəli tədqiqatçı Özbel Kenanın qeyd etdiyinə görə: “Bəzi kəndlərdə motiv tapmaq yarışa çevrilmişdir. İddialı gənclər yarışmaya qatılır, təcrübəli və yaşlı qadınlar isə hakim olurdular, bu yarışmanın çətin tərəfləri də var. Motivlər öz ixtiraları olmalı idi... Yeni tapıntılar bəzi kəndlərdə gizli saxlanılır, görünməməsi üçün corabın hörülmüş hissəsi torba içinə salınır, bitdikdən sonra evdəki qızın cehizi içində saxlanılır [22, s. 8]. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, uzun tarixi özündə yaşadan bəzi corab naxışları, sadəcə bu sənətdə daha az təcrübəsi olan gənclərin ətraf aləmi, öz hiss və duğularını ifadə etdikləri naxışlar olmuşdur. Bundan başqa corab toxuculuğunda istifadə edilən motivlər həyatın doğum, ölüm və evlənmə kimi müxtəlif mərhələlərini əks etdirir, ətraf aləmdə görülən heyvan, bitki və hadisələri simvolik şəkillərdə ortaya qoyur [18, s. 28]. MATM Etnoqrafiya fondunda mühafizə edilən corab nümunələri sırasında EF, inv. 8185 nömrəli corab bu baxımdan diqqəti cəlb edir. XIX əsrin II yarısına aid, Qarabağ bölgəsinə məxsus corab, sözügedən kolleksiyanın unikal nümunələrindəndir. Ağzı rezinli, ağ yerliyi olan corabın üzərində həndəsi və nəbatı naxışlarla yanaşı əsasən xalçalarda (EF, inv.4016; 6836 və s.) rast gəlinən formada heyvan təsvirləri toxunmuşdur.

Deyilənlərdən məlum olduğu kimi, qadınlar hələ uşaq yaşlarda ikən bu sənətə yiyələnirdilər. Kənd yerində qız uşaqları 7-8 yaşından etibarən hörməyə başlayar və hər gənc qızın cehizində ən az 20-25 cüt corab olardı [18, s. 40]. Müxtəlif peşə sahibləri öz peşələrini övladlarına miras olaraq ötürdüləri kimi, anaların da qız övladlarına verə biləcəyi ən böyük miras məhz toxuculuq sənəti idi. İstər xalça və xalça məmulatı, kiçik məişət nümunələrinin toxunması, istərsə də tikmə sənətinin incəliklərini bacarmaq demək olar ki, hər bir ailədə qadının vəzifəsi idi. Bütün bu sənət sahələrində analara yeni yetmələr yardım edir və zaman-zaman sərbəst işləməyi öyrənirlər [27, s. 104]. Müasir dövrdə Azərbaycanda bu ənənəni yaşadan ailələr (Quba, Oğuz, Lahıc kənd sakinlərindən aldığımız məlumatlara görə) mövcuddur. Corab toxuma sirlərini analar, nənələr öz övladlarına, nəvələrinə öyrədir, əksər hallarda isə gəlin köçən qızlar öz qaynanalarından toxuma sənətinin sirlərinə yiyələnirdilər. Etnoqrafik araşdırmalar zamanı aldığımız məlumatlara görə qadınlar corab toxumaqla əsasən qış aylarında məşğul olurlar və həftədə 1-2 cüt corab toxuyurlar. Buna əsas səbəb kimi qışda corablara tələbatın artması və yay və yaz aylarında qadınların əkin-biçinlə daha çox məşğul olmalarını göstərmək olar. 19-cu əsrə aid etnoqrafik məlumatlara görə: “Təcrübəli qadın bir cüt kişi corabını 2 günə toxuyurdu [27, s. 104].”

Corablar geyim nümunələri içərisində ən zəruri geyim növü sırasında olduğu qədər ən çox da aşılarmaya məruz qalan məmulatdır. Qadınlar daima yeni corab nümunələri yaratmaqla bərabər sökülmüş və ya cırılmış corabları yamaq vurub yenidən istifadə edirdilər. Hətta yerli ənənələrə görə qızı seçərkən “hər şeyin yerini bilən”, “dilsiz-ağızsız”, “sərri-sahmanlı”, “yırıqlı-yamaqlı”, “bir dəqiqədə ələyər, yoğurar, yapar” kimi təriflər əsas götürülərdi [15, s. 220]. Corabların yamaqlı şəkildə istifadə edilməsi o qədər təbii hal idi ki, bu barədə deyim də yaranıb: “Nə coraba yamaqdır, nə tu-

mana bağ". Bəzi yerlərdə şətəlin (əsasən şimal zonasında yundan toxunan gödəkboğaz ayaqqabı funksiyalı corablardır) altını 3 il dəyişib geyinirdilər [12]. Mahmud Kaşğari də "gözəmək" terminin izahını da verərkən də onun corablara aid edir: "Çitəmək cırılaq ayrılmış hissələri sapla yenidən tikmək, təpçimək həmin şeyi iplə etmək, gözəmək isə yırtılmış, qismən iri dəşik açılmış yun corabı təpçiməkdir [11, s. 239]. Corabların yamanıb uzun müddət istifadə edilməsi həm maddi, həm mənəvi səbəblərə bağlı idi. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu corablar təbii yun və təbii boyadan (yerli olmayan süni boyalar da istifadə edilirdi) olmaqla əsrarəngiz naxışlarla işlənirdi. Əksər hallarda bu naxışlar qadınların öz ailə üzvlərinə müsbət arzuları, bəd nəzərdən, şər qüvvələrdən qorumaq niyyətini ifadə edirdi.

Qeyd edildiyi kimi, corablar gənc qızların cehizində mühüm yer tuturdu. İstər analar, istərsə də qızların özləri daima cehiz üçün corab toxuyub saxlayardılar. Cehiz üçün nəzərdə tutulan corablara xüsusi əsrarəngiz naxışlar vurulur, zövqlə toxunurdu. MATM Etnoqrafiya fondunda inv.7987 nömrəli corab belə nümunələrdəndir. Şuşalı ailəyə mənsub olan gəlin corabı yun sapdan toxunmuşdur. Yerliyi yaşıl, daban hissəsi və ucu ağ rənglidir. Kənarlarında həndəsi naxışlı haşiyələr, üzərində ağac təsvinə bənzər naxışları vardır.

Gənc qızlar nəinki özləri üçün, həmçinin nişanlıları üçün də corablar toxuyardılar. Yalnız toy günü geyilən belə corablar toydan sonra da uzun müddət yadigar kimi saxlanar, qıyılıb geyilməzdi [8, s. 114]. Hətta bir çox bəy corabları, qadın corabları kimi əlvan rəngli və bəzəkli olurdu. Qubanın Yərfi kənd sakininin təqdim etdiyi bəylik corabı qırmızı yerlikli, boğazı göy, narıncı rəngli zolaqlıdır. Corab bütünlüklə yerli xalça naxışları ilə bəzədilmişdir [13]. 70 ildən çox tarixə malik olan sözügedən corabın təzə qalmasının səbəbini yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bəylik corablarının yalnız toy günü geyilməsi ilə bağlaya bilərik. AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunda da mühafizə edilən corablar içərisində qırmızı rəngli, üzəri yaşıl saplarla xalça ornamentləri ilə bəzədilmiş kişi corabı mühafizə edilməkdədir [4]. Müasir dövrümüzdəki düşüncə ilə ziddiyyət təşkil edən belə rəngarəng və bəzəkli kişi corablarının mövcud olmasını bir neçə amil ilə əlaqələndirmək olar. Qırmızı rəngli geyim sevinc, xoşbəxtlik rəmzi sayılır, toy mərasimlərində bəy və gəlin nəinki tək-cə qırmızı rəngli paltar geyinərdilər, həmçinin əllərini də biləyə qədər xına ilə qırmızı rəngə boyayırdılar [9, s. 34].

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, toxuculuq məmulatlarının boyanması zamanı təbii boyalardan istifadəyə önəm verilirdi. Azərbaycanda da "qırmızı" adlanan qırmızı boyanın hazırlanmasının geniş yayılması faktı artıq məlumdur. Məsələn, qırmızı rəng və bu rəngin bir sıra çalarları digər rənglər kontekstində daha çox nəzərə çarpdığından, Qarabağ boyaqçıları ona boyama prosesində geniş yer verirdilər [2, s. 31]. Bundan əlavə yaşlı nəslin verdiyi məlumata görə hər qadın gördüyü təzə çəşnini coraba toxuyub həyat yoldaşının ayağına geyindirməyə cəhd edirdi. Bu yolla onlar bir növ öz qabiliyyətlərini nümayişə çıxarırdı və gözəl çəşnilərlə toxunmuş corablarla fəxr edirdilər [1, s. 190]. Bədii ədəbiyyat nümunələrinə nəzər yetirdikdə məhz bəylərə bağışlanan corabların bəzədilməsinə verilən önəmin şahidi oluruq. Məsələn: "Qaratel...Boş vaxtlarında evdə oturub yanı işləməli dəsmal tikir, naxışlı corablar toxuyurdu. Xəyalında bunları Ələddinə bağışlayır, corabların bəzəyinə özü də heyran qalırdı" [16, s. 280] və yaxud:

"Dörd tərəfin bənövşəli bağ olsun,
Həmşə yediyin bal-qaymağ olsun!
Sağ-solunda qardaşların sağ olsun!
Corabları yaxşı bəzə, Müşgünaz!"

Aşıq Ələsgər belə deyəndə, Müşgünaz qoynunndan corafları çıxardıf onun qabağına qoydu. Coraf, nə coraf! Süd kimi ağ toxunuf, üstündəki burma naxışdarı adamı valeh eliyir... Aşıq Ələsgər corafları əlinə alıb baxannan sonra dedi: – Qızım, bu mərfətdə ki, əlinin işi var, bu coraf mana bir atdan artıxdı” [7, s. 378]. Bundan başqa insanların mifoloji dünyagörüşlərində rənglərə yanaşmanın da sənət nümunələrinə, o cümlədən corablara təsir etməsini istisna etmək olmaz. Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının mənəvi dünyagörüşündə rənglərə və onların insan həyatına təsir etməsinə böyük önəm verilir. Digər türk xalqlarının da inanclarında rənglərin insanın həyatına təsiri istisna edilmirdi. Xalq təbabətində hətta rənglərlə müalicədən geniş istifadə edilibmiş (indi də qızılca xəstəliyinə tutulana qırmızı rəngli paltar geyindirirlər. Bu rənglərin insan orqanizminə psixoloji təsiri ilə izah edilir) [9, s. 34]. Bəzi bölgələrdə corablara aid adət və inanclara görə: ağ corab hədiyyə edilməsi yaxşı arzuları, qara corab hədiyyə edilməsi isə pis arzuları ifadə edirdi [19, s. 875].

Qadınların corab toxuculuğuna böyük önəm verməsi, istər bütün ailə üzvlərinin geyimləri sırasında, istərsə də qızların cehiz sandıqlarında corabların çoxluq təşkil etməsinə səbəb olurdu. Eyni zamanda corablar baş örtüyü kimi abır-həya rəmzi sayılırdı. Adətə görə qadının ayağı görünməməli idi. Buna görə də qadınlar hətta isti yay günlərində belə corabla gəzirdilər [3, s. 50]. Bəzəkli corabların boğazında adətən, 30-40 sm uzunluğunda yun ip saxlanırdı ki, bununla corabı baldıra bağlayırdılar [8, s. 114].

YEKUN NƏTİCƏ

Beləliklə, qadın peşə növləri sırasında corab toxuma sənəti müasir dövrümüzədək qadınların mütəmadi məşğul olduqları və tələbat duyulan sənət növlərindəndir. Müasir corab nümunələri demək olar ki, əl əməyi ilə ərsəyə gələn yun materialından və təbii boya nümunələrindən hazırlanmır. Başqa sözlə desək, hal-hazırda corab toxumada istifadə edilən xammal hazır şəkildə əldə edilir. Tədqiqatın gedişatında Azərbaycanın bəzi bölgələrində çox az sayda əllə yun ipin əldə edilməsinə rast gəlmək olur. Artıq qədim ənənələrin sıradan çıxması səbəbindən corab toxuma texnologiyasının və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrənilib, işıqlandırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, müasir dövrdə corab toxuma sənətində 5 mildən istifadə edilsə də, bir və iki mil ilə toxumanın tarixinə də nəzər yetirilmişdir. Nəticədə belə qənaətə gəlirik ki, müasir hesab etdiyimiz 5 mil ilə toxumanın təxminən son orta əsrlərə aid etmək mümkündür.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, sənətkarlıq növlərinin öyrənilməsində tarixi mənbələr əvəz edilməz əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Etnoqrafiya fondunun zəngin corab kolleksiyası corab toxuma sənəti haqqında dolğun təsəvvür yaratdığı üçün bu nümunələrin tədqiqata cəlb edilməsi zərurəti artmışdır. Toplanan etnoqrafik məlumatlarla fond materiallarının müqayisəli təhlili nəticəsində irəli sürülən fikirləri təsdiq etmək mümkün olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulova, G. Azərbaycan milli kişi geyimləri / G. Abdulova. -Bakı: - 2020.
2. Abdulova, G. XIX əsrin sonu-XX ərin əvvəllərində Qarabağda sənətkarlıq (tarixi-etnoqrafik tədqiqat): / tarix elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dis. / - Bakı, 2005. -174 s.
3. Abdulova, G. Qarabağ geyimləri, kataloq / G.Abdulova. -Bakı: Elmin inkişafı fondu, - 2016. -352 s.
4. AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Etnoqrafiya fondu, inventar 4402
5. AMEA MATM EF, inv. 6007
6. AMEA MATM EF, inv. 7765

7. Aşıq Ələsgər. Əsərləri / -Bakı: Şərq-Qərb, - 2004. - 400 s.
8. Azərbaycan etnoqrafiyası: [3 cildə] / Red. hey. sədri T. Bünyadov – Bakı: Şərq-Qərb, -2007. - 543 s.
9. Dünyamalıyeva, S. Azərbaycan geyimlərinin bədii-dekorativ xüsusiyyətləri / S. Dünyamalıyeva. - Bakı: Elm, - 2013. - 448 s.
10. Dünyamalıyeva, S. Azərbaycan geyim mədəniyyəti tarixi (bədi-etnoqrafik tədqiqat) / S.Dünyamalıyeva. - Bakı: Nağıl evi, - 2002. - 213 s.
11. Kaşğarlı, Mahmud. Divani-lüğəti-it türk: [4 cildə] / M.Kaşğarlı. -Bakı: Ozan, - c. 3. -2006. -400 s.
12. Məlumat Lahıc rayon sakini Əliyeva Suliyədən alınıb.
13. Məlumat Quba rayon sakini Yusifova Şamamadan alınmışdır.
14. Mustafayev, A. Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi / A.Mustafayev. – Bakı: Bakı Universiteti, - 2009. – 420 s.
15. Seyidzadə, M. Toy adət ənənələri // - Bakı: Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, – 2010, - s. 219-227.
16. Şıxlı, İ. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / İ. Şıxlı. – Bakı: Şərq-Qərb, - c. 1. - 2005. – 408 s.
17. Vəliyev, F. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat) / F. Vəliyev. – Bakı: Şərq-Qərb, - 2010. – 307 s.
18. Akpınarlı, H. F. El örgüsü çorapların teknik, desen, renk ve kullanım özellikleri / Yayınlanmamış doktora tezi / - Ankara, 1995. – 608 s.
19. Barışta, H.Ö. Türk el sanatlarından el örgüsü coraplar // - Erdem: - 1986, -s. 867-882.
20. Eyuboğlu, İ. Z. Türk dilinin etimoloji sözlüğü / İ.Z.Eyuboğlu. – İstanbul: Sosyal yayınlar, - 1988. – 407 s.
21. Kılıç, K. S., Oyman R. N. Aksaray ilinde çorap ve patik örücülüğü. // - Journal of Awareness, - 2017, - s. 103-116.
22. Özbel, K. Türk köylü corapları / K. Özbel. – İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, - 1976. – 128 s.
23. Sarı, İbrahim. Türkün yaşamı / İ.Sarı. – Noktaekitab: - 2018. – 100 s.
24. Yıldırımş, F. Dokumacılık sanatının Trabzon Şalpazarı yöresindeki yansıması ve motif incelemesi // - İstanbul: Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, -2015. c. 1, - s. 97-114.
25. История вязания спицами и крючком: SYL.ru
26. Измайлова, Атика. Традиционные Азербайджанские обувь и джорабы / А. Измайлова.
27. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа: [44 выпуска.]. СПб - Выпуск 11. - 1891. - 696 с.

AZERBAIJANIAN CRAFT OF SOCKS WEAVING

F.H. Khalilova

The article is devoted to one of the traditional crafts - the weaving of socks. Weaving was one of the most important handicraft industries in Azerbaijan. The history of knitting socks is studied, information about its technology is given. The history of sock knitting has been studied, information about its technology has been given. The history of sock knitting has been studied and has been given information about its technology. The history of the modern method of knitting with five knitting needles is especially considered. The ethnographic originality of staining, color and pattern of socks has been studied. In the course of the study, materials from the Ethnography fund of the National Museum of the History of Azerbaijan were used, and a comparative analysis was carried

out. So, samples of socks from different regions, available in a rich collection, were selected. A comparison was made of the ornaments of carpets with patterns of socks stored in the fund.

Information is given about the place of weaving socks, which constitutes a significant proportion of women's domestic work, in their household activities. It should be borne in mind that the craft of weaving socks, which were elements of clothing used throughout the year, was a necessary occupation for women.

The people had customs and traditions associated with socks. In addition, the beliefs associated with the pattern are reflected in their color and design. These ideas, historically dating back to carpet weaving, spread over time to other weaving products, including socks. As a result, we come to the conclusion that thanks to weaving, which was an important household activity, women passed on ancient beliefs and traditions to subsequent generations. Although now the traditions of preparing raw materials in the craft of weaving socks have practically disappeared, ethnographic studies allow us to conclude that the art of weaving socks in many regions of Azerbaijan is still an everyday occupation of women.

Keywords: *sock, weaving, pattern, Ethnography fund*

АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ РЕМЕСЛО ТКАНЬЯ НОСКОВ

Ф.Х. Халилова

Статья посвящена одному из традиционных ремесел – тканью носков. Ткацкое дело было одним из важнейших ремесленных отраслей Азербайджана. Исследована история вязания носков, дана информация об его технологии. Особо рассмотрена история современного способа вязания пятью спицами. Исследованы этнографическое своеобразие окрашивания, цвета и рисунка носков. В процессе исследования использовались материалы фонда этнографии Национального Музея Истории Азербайджана, проведен сравнительный анализ. Так, подбирались образцы носков из разных регионов, имеющиеся в богатой коллекции. Произведено сопоставление орнамента ковров с узорами носков, хранящихся в фонде.

Даны сведения о месте тканья носков, составляющего значительную долю домашней работы женщин, в их бытовой деятельности. Надо учитывать, что ремесло тканья носков, являвшихся элементов одежды, используемым на протяжении всего года, было необходимым занятием женщин.

У народа бытовали обычаи и традиции, связанные с носками. Помимо этого, поверья, связанные с узором, нашли отражение в их цвете и рисунке. Эти представления, исторически восходящие к ковроткачеству, в течении времени распространялись и на другие ткацкие изделия, в том числе, и носки. В результате приходим к выводу, что благодаря занятию ткачеством, являвшимся важным родом бытовой деятельности, женщины передавали последующим поколениям древние поверья и традиции. Хотя ныне традиции подготовки сырья в ремесле тканья носков практически исчезли, этнографические исследования позволяют сделать вывод, что искусство тканья носков во многих регионах Азербайджана все еще является повседневным занятием женщин.

Ключевые слова: *носок, тканье, узор, фонд Этнографии*